

AFDELING
GEZONDHEIDSTECHNIEK T.N.O.

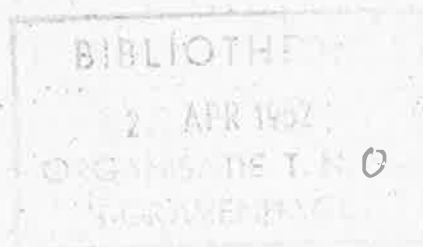
Rapport no 6
Juli 1951

U.D.C.: 304-053.2/.7 : 613.861 : 361.16

HET WOONMILIEU ALS FACTOR IN HET
MASSAJEUCDPROBLEEM

door

A.H.M. Basart
architect

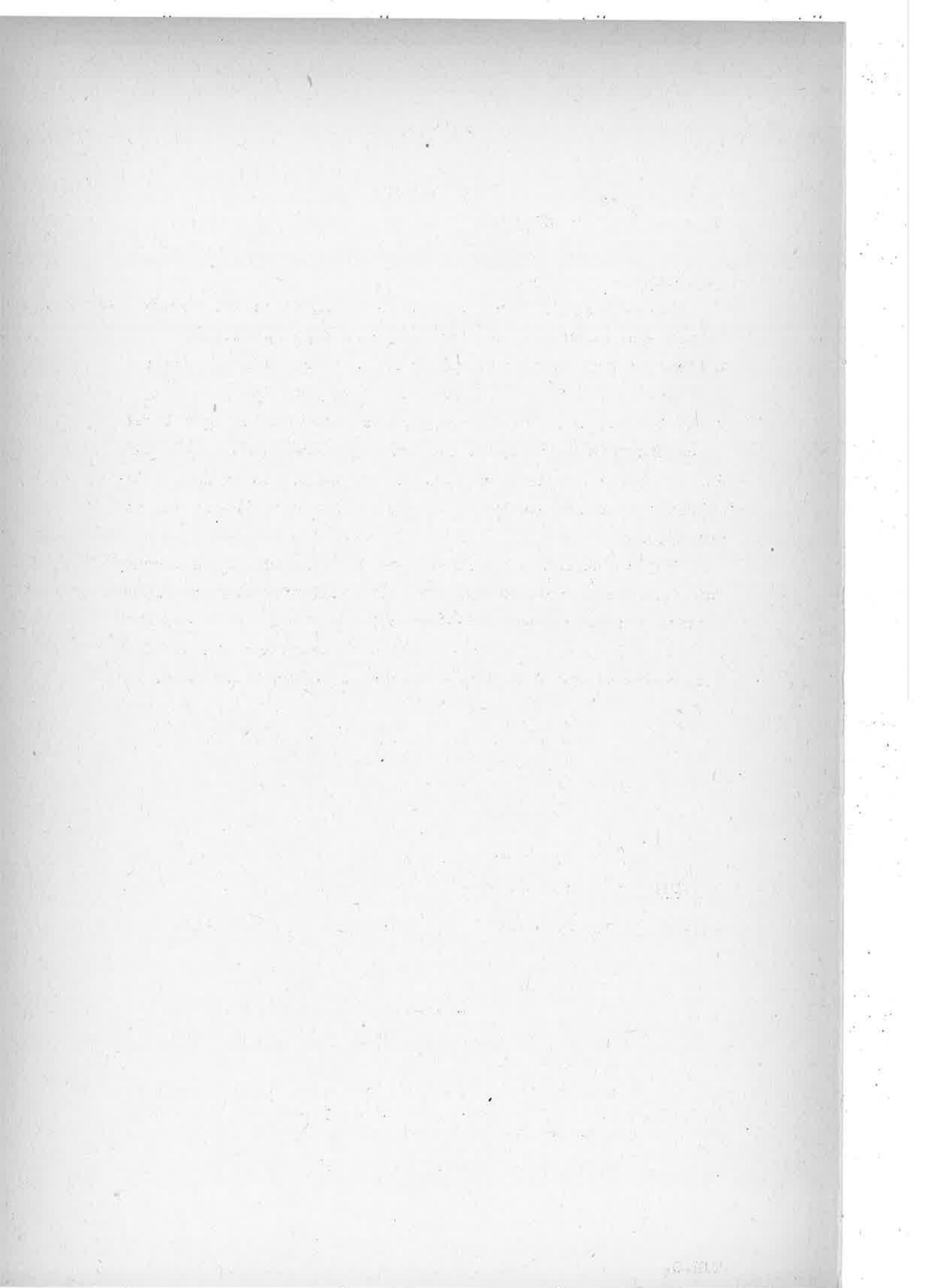
Gehele of gedeeltelijke publicatie van dit rapport is niet
geoorloofd tenzij daartoe door de Afdeling Gezondheidstech-
niek T.N.O. toestemming is verleend.

Den Haag

Koningskade 12

Tel.: 776090

200

Inleiding

In dit rapport wordt belicht het woonmilieu als factor in het zgn. massajeugdprobleem, in samenhang met andere milieufactoren. Het werd opgesteld op verzoek van het Paedagogisch Instituut aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en vormt een bijdrage tot het rapport dat door genoemd instituut, in samenwerking met vijf andere paedagogische instituten, aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen wordt uitgebracht over een onderzoek naar de geestesgesteldheid van de massajeugd.

Bij de bestudering van dit onderwerp heeft o.m. het contact met het Centraal Bureau voor de Statistiek en met enkele betrokken diensten van Bouw- en Woningtoezicht en Volkshuisvesting belangrijk bijgedragen tot het verkrijgen van een inzicht, alsmede tot het formuleren van enige aanbevelingen.

- o -

Conclusies: zie blz 25

Conclusions: see page 28

- o -

III

I N H O U D

	blz
Inleiding	II
1. Het probleem	1
1.1 Woonmilieu in verband met andere milieu's	1
1.2 Woningvoorraad en onbewoonbare woningen	1
1.3 Omvang van de betrokken bevolkingsgroep	5
1.4 Loonverhouding en huurbesteding	6
1.5 Ongeschoolde arbeid	7
2. De woning als basis van het gezinsleven	8
2.1 Woningtype	9
2.2 Geluidwering	10
2.3 Ruimte en indeling	11
2.4 Hygiënische en huishoudelijke voorzieningen	14
2.5 Binnenhuisklimaat en vochtwering	16
2.6 Verlichting en oriëntering	17
2.7 Uitvoering en afwerking	17
2.8 De tuin	17
3. De woning in de samenleving	19
3.1 De omgeving	19
3.2 De woning in huur en in eigendom	21
4. Woning, welstand en scholing	23
5. Conclusies	25
6. Conclusions	28

1. Het probleem

Het heeft weinig nut een enkel aspect van dit gecompliceerde probleem, namelijk het woontechnische, in strikte eenzijdigheid te benaderen, indien naar een oplossing moet worden gestreefd, die in de samenleving als geheel gefundeerd moet zijn. Dit standpunt moge als verontschuldiging, beter nog als rechtvaardiging, gelden wanneer een specialist uit een bepaald gebied ook aangrenzende terreinen betreedt ten einde het grote verband te kunnen zien, dat een richtsnoer bij elke detailoplossing moet zijn.

Hoe meer de specialisatie in deze tijd toeneemt, des te dringender openbaart zich de noodzaak tot coördinatie op verschillende gebieden.

1.1 Woonmilieu in verband met andere milieu's

De jeugd of een bepaald deel daarvan kan niet los van de gehele samenleving worden gezien. Wanneer men de invloed van menselijke omgevingen en verblijven op de massajeugd wil onderkennen en verbeteren, dan zal men niet alleen de aandacht moeten richten op de woning, die als basis van het gezins- en privéleven zeker de voornaamste factor is, doch daarbij gelijktijdig ook moeten betrekken de school, de fabriek, de arbeidsplaats in het algemeen en de plaatsen voor ontwikkeling en ontspanning, waar diverse opvoedende elementen aanwezig kunnen zijn of ingevoerd worden. Al deze onderdelen dienen te worden beschouwd in het kader van een algemeen sociaal structuurplan.

In tegenstelling met de woning, die haar invloed doet gelden op één gezin, zijn de school, de fabriek en de plaatsen van recreatie bronnen van invloed voor gehele groepen van gezinnen. Ligt bij de school en de recreatie het accent op het kind, dus op de mens als doel, bij de arbeidsplaats ligt het accent nog te veel op de mens als middel.

De opvoedende kracht en de gezinsbinding die uitgaan van een goede behuizing worden ernstig afbreuk gedaan, indien de overige verblijfplaatsen op een lager peil staan. Omgekeerd is het ook zó, dat bijvoorbeeld de invloed van een goede school, waar men bij het kind elementaire begrippen van verantwoordelijkheid, orde, reinheid en schoonheid kan bijbrengen of versterken, door een slecht woonmilieu grotendeels weer teniet wordt gedaan. In beide gevallen heeft een verspilling van energie en middelen plaats. Indien echter in elk milieu en elk verblijf naar een hoge standaard wordt gestreefd zal daardoor een bevruchtende wisselwerking kunnen ontstaan, die het gezamenlijk effect in belangrijke mate versterkt.

1.2 Woningvoorraad en onbewoonbare woningen

Het is niet eenvoudig het woonpeil voor de laagste categorieën der bevolking onmiddellijk te verbeteren. Deze groepen zijn voor het merendeel gehuisvest in oude slechte woningen, die helaas een zeer groot deel van onze woningvoorraad uitmaken en die niet snel genoeg worden vervangen. De bevolkingstoename is nog altijd belangrijk groter dan de vermeerdering van woonruimte. Te weinig oude

woningen worden afgebroken.

Een beeld hiervan geeft onderstaande tabel, ontleend aan gegevens aanwezig bij het Centraalbureau voor de Statistiek en waarin de stand van de woningvoorraad, de woningtoename en de woningvermindering van de laatste vier jaren is aangegeven op 31 December van elk jaar.

Tabel I

jaar	woning- voorraad	toegevoegd wegens nieuw- bouw, herbouw, herstel, ver- bouw, uitbrei- ding herstel en veranderde bestemming	netto ver- meer- de- ring	onttrokken woningen				
				afbraak wegens rampen, branden, onvoorz. omstan- digheden	onbe- woon- baar ver- kla- ring	ver- bouwd	veran- derde bestem- ming	totaal onttrok- ken
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1947	2.128.203	12.357	8.713	944	113	1392	1220	3669
1948	2.165.251	38.723	36.963	914	190	230	426	1760
1949	2.211.719	46.838	44.611	1.055	346	212	614	2227
1950	2.263.968	54.847	52.249	1.113	488	233	764	2598

Het is duidelijk dat de cijfers in de 6e kolom, betreffende onttrekking wegens onbewoonbaar verklaring in geen enkele redelijke verhouding staan tot de cijfers voor de woningvoorraad (2e kolom) en de daaraan toegevoegde woningen (3e kolom). Wanneer men de toegevoegde woningen over de laatste vier jaren optelt, dan blijkt dat tegenover 152.765 toegevoegde woningen slechts 1137 afgevoerde onbewoonbaar verklaarde woningen staan, zijnde ongeveer 0,7%.

Ernstiger ziet het er uit, wanneer men de toestand in de drie grote steden van ons land nader beschouwt.

Zo werd in 1948 door het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht in Den Haag het afvoeren van 206 woningen hoogst noodzakelijk geacht. Deze voorgestelde afvoer kon tot op heden nog niet worden gerealiseerd. Het aantal is nu echter tot 400 opgelopen. Uit het criterium dat men voor onbewoonbaar verklaring stelt, blijkt duidelijk, dat dit aantal geenszins alle slechte woningen omvat.

Tot onbewoonbaar verklaring wordt eerst dan overgegaan, indien een woning aan het **m e r e n d e e l** van de eisen vervat in de 4 volgende punten niet voldoet:

1. t.a.v. de ligging (bv. rug aan rug bouw, hofjesbouw, te dicht op belending)
2. t.a.v. de indeling (bv. één kamerwoningen met "toilet" buiten met of zonder kleine keuken)
3. t.a.v. de technische samenstelling (bv. geheel onvoldoende afsluiting tegen kou, vocht en ongedierte)

4. t.a.v. de hygiënische voorzieningen (veelal voorkomend uit onder 1, 2 en 3 genoemde, onbruikbaar sanitair, onvoldoende afvoer naar riolering, versleten en vergane vloeren die moeilijk schoon te houden zijn, waardoor rotting en schimmel optreden)

Waar mogelijk worden hier oude vervallen woningen gemoderniseerd en zodoende voorlopig redelijk bewoonbaar gemaakt. Vanzelfsprekend kan doorgaans aan de ligging weinig worden verbeterd, omdat daar aan veelal afbraak van belendingen verbonden is.

In de gemeente Rotterdam wordt de onbewoonbaar verklaring op grond van de Woningwet sedert 1940 niet meer aanhangig gemaakt. Alleen bij bouwvalligheid wordt ingegrepen. Een grote moeilijkheid ligt ook in het feit dat bewoners van de slechtste woningen gewend zijn f. 2,75 tot f. 3,-- per week huishuur te betalen, terwijl de betere woningen waarheen zij moeten worden overgebracht f. 4,50 tot f. 5,-- per week kosten.

Bij de dienst van volkshuisvesting is thans een plan in voorbereiding om voor deze bewoners zg. doorgangswoningen gereed te maken. Dit zijn woningen, die in tweede instantie afgekeurd zouden moeten worden, doch die door enige verbouwing en herstelling nog tijdelijk bruikbaar zouden kunnen zijn. Men voelt hier niet voor houten barakken of houten noodwoningen, die vooral met het oog op ongedierte ernstige bezwaren kunnen hebben.

Het blijkt dat vele volwaardige arbeiders met hun gezinnen in de in feite onbewoonbare woningen verblijven, voornamelijk in de voormalige randgemeenten (Overschie, Hillegersberg en IJselmonde). Hier heeft de industrie zich in snel tempo uitgebreid. Vele é é n k a m e r w o n i n g e n zijn thans nog in gebruik, daar deze kleine gemeenten zich destijds niet snel genoeg aan de industriële ontwikkeling hebben aangepast.

Ook in de gemeente Amsterdam staat de onbewoonbaar verklaring op grond van de Woningwet sedert 1940 stil. Veel van hetgeen voor die tijd onbewoonbaar was verklaard is heden nog in gebruik. Hoodvergunningen worden veel te lang geprolongeed.

Alleen vond sloping plaats wegens bouwvalligheid van woningen die om andere redenen nog niet voor onbewoonbaar verklaring in aanmerking kwamen, meestal kleine étagewoningen en vóór- en achterwoningen. (Soms moeten woningen op het laatste moment wegens gevaar voor instorting worden ontruimd.) In de jaren 1950-'51 werden 46 woningen wegens bouwvalligheid gesloopt. Er zijn thans bouwplannen in voorbereiding waarbij als consequentie van straatverbreding slechte woningblokken voor een groot gedeelte zullen verdwijnen.

Merkwaardig is dat in de gemeente Leeuwarden de onbewoonbaarverklaring en ontruiming steeds voortgang hebben gevonden. In de jaren 1947 t/m '50 werden 254 woningen onbewoonbaar verklaard waarvan 94 ontruimd. Bovendien werden in ditzelfde tijdvak nog ongeveer 80 woningen, meestal krotten, ontruimd.

In het saneringsplan nam de wijk "Weerklank" een bijzondere plaats in. Een complex van ± 150 krotten werd sedert 1947 vervangen door 76 nieuwe woningen die zeer gunstig gelegen zijn rondom en nabij een vijver met parkaanleg, het zg. plan "Weerklank".

In samenwerking met de plaatselijke dienst van Sociale Zaken (die ook hoogst belangrijk werk doet m.b.t. tewerkstelling van

"minder valide arbeiders") is men bezig met nauwkeurige registratie van woningtoestanden en streeft men ernaar door systematische verschuiving naar iets betere woningen, van de allerslechtste af te komen. In deze gemeente zijn nog vele één-kamerwoningen waarin grote gezinnen verblijven en waar de toestand door de gemeentelijke diensten onhoudbaar worden geacht.

Het valt niet te ontkennen, dat woningtoestanden zoals deze zich uit de hiervoor vermelde gegevens aftekenen fnuikend zijn voor opheffing en heropvoeding van bepaalde, met name de laagste, categorieën der bevolking en dat de energie en het geld die in het kader van de sociale hulpverlening worden besteed onder deze omstandigheden weinig of geen effect kunnen hebben.

Het is van weinig betekenis om lang stil te staan bij de vraag waarom in het algemeen de plaatselijke overheid niet in veel sterkere mate de niet menswaardige woningen afvoert en in welke opzichten zij daarin door omstandigheden wordt belemmerd. De vraag rijst of wellicht de centrale overheid in deze een belangrijke verbetering zou kunnen bewerken door b.v. aan de voorwaarden voor de woningbouwfinanciering in een gemeente de eis te verbinden dat een minimum percentage van de nieuwbouw voor onmiddellijke vervanging van de onbewoonbare woningen worde bestemd. De bepaling van dit percentage zal vanzelfsprekend op meer gedetailleerde gegevens moeten berusten dan in deze beknopte uiteenzetting naar voren zijn gebracht.

De werkelijk onbewoonbare woning is erger dan het woonruimte-tekort, dat door de afbraak er van wordt veroorzaakt.

De onbewoonbare woning is een fictie uit het oogpunt van woningvoorraad en tezelfdertijd door haar aanwezigheid een realiteit van sociale ellende. Wanneer dit feit scherper in het licht wordt gesteld, moet het ongetwijfeld leiden tot een aanzienlijk grotere afvoer van deze woningen, zo nodig ten koste van bouwvolume met andere bestemming.

Een tekort aan woonruimte kan duidelijk omlijnd worden gezien en is daardoor gemakkelijker te bestrijden dan het gecamoufleerde ongrijpbare tekort en het sociaal verval dat in onbewoonbare woningen zit.

Het feit alleen reeds dat de verplichte vervanging van onbewoonbare woningen aan de orde zou worden gesteld, zou meer dan tot nu toe de aandacht op dit probleem vestigen en een stimulerende invloed kunnen uitoefenen op het gemeentelijk beleid in deze.

Om de opruiming van onbewoonbare woningen in de toekomst in financieel opzicht niet onnodig te verzwaren zal het nuttig zijn dat de overheid niet, of slechts onder bijzondere voorwaarden vergunning geeft onbewoonbare woningen voor pakhuissruimte te gebruiken. Hiermede kan worden voorkomen dat de exploitanten op grond van het heffen van een hogere huur

een veel hogere vergoeding bij de onteigening zullen kunnen eisen.

De onbewoonbaar verklaring van woningen - die heden ten dage vrijwel gereduceerd is tot een kwestie van onmiddellijke v e i - l i g h e i d , omdat praktisch alleen bij kans op instorting wordt ingegrepen - is primair een g e z o n d h e i d s a a n - g e l e g e n h e i d . Het is daarom als een ernstige lacune te beschouwen, dat noch de plaatselijke gezondheidsdienst, noch de Medische en Pharmaceutische Inspectie van de Volksgezondheid, (deze laatste in verband met de hygiëne van water, bodem en lucht) een doorslaggevende stem bij de onbewoonbaar verklaring blijken te hebben. Wel kan men van die zijde incidenteel op woningverbetering of onbewoonbaar verklaring aandringen, maar de beslissingen liggen geheel bij het plaatselijk bestuur en de technische diensten.

Het is niet te verwonderen, dat het beschikbaarstellen van redelijk goede woningen aan de lagere categorieën veel teleurstelling heeft opgeleverd. Het slechte gebruik, dat deze er van maken leidt tot hoge onderhoudskosten. In de praktijk heeft dit ten gevolge, dat deze categorieën door woningstichtingen zowel als door particuliere woningexploitanten steeds zoveel mogelijk worden ontweken, ten gunste van de betere categorieën.

Vrijwel algemeen heerst de mening: eerst heropvoeden, daarna overbrengen naar een nieuwe woning. Voor deze heropvoeding is echter vóór alies r u i m t e nodig. Wil men het gezin meer aan de woning binden, dan moet daar ten minste plaats zijn voor de gezinsleden. Wil men om nu maar een punt te noemen voor het opgroeiende kind de morele gevaren bestrijden, die voortvloeien uit o n - v o l d o e n d e s l a a p r u i m t e , dan mag men het samen- hokken in enkele vertrekken zeker niet laten voortbestaan.

1.3 Omvang van de betrokken bevolkingsgroep

Men geve er zich rekenschap van, dat het hier gaat om een vrij grote bevolkingsgroep, in hoofdzaak gevormd door ongeschoolde arbeiders met hun gezinnen. Dit is een groep, waarvan de samenleving in al zijn geledingen ruim gebruik maakt, wier bestaan uiteraard aan sterke fluctuaties onderhevig is maar die tevens minder dan welke andere groep ook over de nodige geestelijke en materiële reserves beschikt om zich te kunnen aanpassen, zowel in de hoogtepunten als in de dieptepunten van het bestaan.

Een indruk van de omvang van deze groep ongeschoolden kan worden verkregen uit tellingen van het Centraal Bureau voor de Statistiek bij de in 1949 gehouden loon-enquête. Deze omvat weliswaar slechts 60% van de industriële bedrijven, doch wordt door het C.B.S. als hoogst waarschijnlijk representatief beschouwd voor het totaal aantal arbeiders in Nederland.

De meerderjarige mannelijke arbeiders konden op grond van deze loon-enquête worden verdeeld volgens onderstaande tabel.

Tabel II

geschoold	geoeffend	ongeschoold
35%	42%	23%

Het C.B.S. definieert deze arbeiders als volgt:
G e s c h o o l d zijn zij, die vakopleiding genoten op
vakscholen of Rijkswerkplaatsen voor vakopleiding.
G e o e f e n d zijn vakarbeiders, die zich gespeciali-
seerd hebben.
O n g e s c h o o l d zijn zij, die geen vak kennis heb-
ben ¹⁾

Volgens de volkstelling in 1947 waren er in totaal 1.335.000
handarbeiders. Als men de in dit aantal begrepen 214.000 land-
bouwarbeiders als een aparte categorie buiten beschouwing laat,
dan zijn er in totaal 1.121.000 handarbeiders, waarvan 23% of
rond 258.000 o n g e s c h o o l d.

1.4 Loonverhouding en huurbesteding

De loonverhoudingen voor de weklonen van de drie groepen
(kindertoeslagen, sociale lasten e.d. buiten beschouwing gela-
ten) zijn voor ons land als volgt (volgens C.B.S.):

Tabel III

	1940	1949
geschoold	f. 22,60	f. 48,50
geoefend	" 26,30	" 52,50
ongeschoold	" 20,25	" 46,50

Hoewel op het eerste gezicht de verschillen niet zo groot
lijken moet men toch in het oog houden dat op een budget, dat
in vele opzichten op een m i n i m u m is gebaseerd, terwijl
de loonsverhogingen steeds achter de prijsstijgingen aanlopen,
een verschil van enkele guldens betrekkelijk zwaar weegt.
Voedsel en soms kleding gaan vóór alles, ook het benodigde geld
voor ontspanning (bioscoop, snoepen, roken e.d.) neemt een
voornam plaats in. De uitwijkmogelijkheden zijn hoogst beperkt.
Beperking van licht en brandstofgebruik betekent meer dan phy-
siek ongemak; het scheidt tevens geestelijke en culturele belem-
meringen.

Het inkomen van de ongeschoolde arbeider is onzeker en er
zijn perioden van werkeloosheid te overbruggen, waarin hij moet
rondkomen met uitkeringen die aanmerkelijk beneden het loonpeil
liggen, zodat in werkelijkheid de verhouding voor de ongeschool-
den o n g u n s t i g e r ligt dan Tabel III aangeeft.

Een factor die zeker niet over het hoofd gezien mag worden
is dat de onontwikkelden hun inkomen weinig oordeelkundig weten
te behoren en te besteden.

¹⁾ van Ree, van Susante en Trinus vermelden een vierledige
indeling in "Vakopleiding Methode Eindhoven" blz 29.

De kindertoeslag en belastingvermindering vormen wel een tegemoetkoming, doch geen volledige compensatie van de kosten, die de opvoeding van kinderen medebrenkt. Dit tekort weegt juist het zwaarst in dergelijke gezinnen.

Hiertegenover staat dat in deze gezinnen de kinderen al vroeg moeten gaan verdienen, zodat er ook arbeidersgezinnen zijn die gezamenlijk een groter inkomen hebben dan het gezin van één lagere ambtenaar. Men overschatte dit aantal echter niet.

Dat de gelden van de kindertoeslag soms worden misbruikt mag niet worden gezien als een euvel van deze nog jonge sociale voorziening, maar moet worden geweten aan de onverantwoordelijkheid en kortzichtigheid van beide of één der ouders. Ook dit is grotendeels een kwestie van opvoeding en ontwikkeling.

In elk geval is de kans op bijverdienste door de kinderen in de eerste 14 jaren van het huwelijk uitgesloten.

Uit het materiaal van de volkstelling 1947 kan globaal worden afgeleid dat van de leeftijdsgroep van 25 t/m 39 jaar, die (zonder landarbeiders) rond 415.000 arbeiders omvatte, 75% of rond 312.000 gehuwd waren. Aangenomen kan worden dat hiervan 23% (zie Tabel II) of rond 72.000 tot de ongeschoolde behoorden. Als men er van uitgaat dat elk dezer gezinnen gemiddeld zou bestaan uit de beide ouders + 2 kinderen, dan zou deze groep gezinnen alleen reeds op $4 \times 72.000 = 288.000$ personen kunnen worden geschat, waarvan de helft kinderen.

Uit ervaring blijkt, dat in deze gezinnen, ook al zijn de verdiensten zodanig gestegen dat een betere woning kan worden betaald, men daartoe meestal toch niet overgaat, aangenomen dat de kans bestaat van woning te wisselen. Men vindt nu eenmaal dat voor huisvesting niet meer kan of mag worden betaald dan de enkele gulden per week, die men gewend was.

Volgens gegevens van het C.B.S. over de huishoudrekeningen van hand- en hoofdarbeiders in kleine en middelgrote steden over 1949, wordt in de inkomensgroep van f. 40,-- tot f. 50,-- per week (exclusief kinderbijslag) 3,4% besteed aan de huishuur. Voor de inkomensgroep van f. 50,-- tot f. 60,-- per week bedraagt deze post 7,5% van het inkomen. (Gezinssterkte van de onderzochte gezinnen bedroeg resp. 4,5 en 4,1 personen). Hieruit blijkt tevens dat de huur het zwaarst drukt op de kleinste inkomens.

1.5 Ongeschoolde arbeid

In een democratische samenleving, die alleen gebaseerd kan zijn op individueel denken en persoonlijke verantwoordelijkheid, is de bevolkingsgroep, gevormd door ongeschoolde arbeidskrachten, die, blijkens gegevens uit sociale rapporten ¹⁾ weinig individualiteit bezit en hoogstens een massabewustzijn heeft, een groot gevaar voor de versterking van het maatschappelijk evenwicht.

¹⁾ Het betreft hier interne verslagen van sociale werkers van plaatselijke sociale diensten.

Het adjectief ongeschoold, dat een zekere onvolkomenheid en onvolwaardigheid uitdrukt, en sterk geassocieerd wordt, zowel met de arbeider als met de arbeid, heeft langzamerhand een statische betekenis gekregen. Dit leidt onwillekeurig meer tot aanpassing dan tot verbetering van de verhoudingen, die daaruit zijn ontstaan. Ongetwijfeld zullen er individuen zijn, die ten enenmale over onvoldoende geestelijke vermogens beschikken. Er is echter ook een groot deel van de ongeschoolden, dat niet tot een normale ontwikkeling en productiviteit kan komen, als gevolg van uiterlijke omstandigheden (ontbreken van de mogelijkheid tot opleiding en training). Met betrekking tot deze groep dient het begrip ongeschoold, dat vaak niet veel meer dan een vaag excuus voor onkunde en beperking inhoudt, te verdwijnen. Er bestaat eenvoudige, middelmatige en moeilijke arbeid, zowel voor het hoofd als voor de hand, er is lichte en er is zware arbeid. Maar a l l e arbeid, a l l e handeling dient bewust gericht en met verantwoordelijkheid te geschieden. Daartoe is voor ieder individu al naar zijn vermogen een zekere opleiding nodig. Het praktisch geheel ontbreken daarvan bij de lagere categorieën werkt mede tot het vormen van een groep, die globaal gesproken voor niets belangstelling heeft, behalve voor het grof materiële, voorts weinig of geen verantwoordelijkheid bezit en zelfs niet eens de capaciteit heeft zich ongelukkig te gevoelen in een bestaan of een omgeving die niet menswaardig genoemd kan worden.

Wanneer een gezin uit een dergelijke groep wordt geplaatst in een goede woning, dan zal dit weinig of geen resultaat opleveren. Het realiseren van betere huisvesting voor de lagere categorieën kan alleen doelmatig geschieden in het kader van een breed opgezet algeheel verbeteringsplan, een plan waarin d o g e h e l e m a a t s c h a p p e l i j k e a c h t e r g r o n d van deze groep wordt betrokken en waardoor de onbewust levende massa tot zelfwerkzaamheid, zelfontplooiing en verantwoordelijkheidsbesef kan worden gebracht. In dit proces kan dan de woning een zeer groot aandeel hebben.

Het valt niet te ontkennen, dat de toenemende industrialisatie en mechanisatie de instandhouding en zelfs uitbreiding van voorgenoemde groep meer bevordert dan tegengaat. Hoe meer de massa-arbeid zich ontwikkelt in de richting van de "lopende band" en specialisatie, des te sterker zal de mogelijkheid tot zelfwerkzaamheid en het eigen denken bij het individu afnemen. Op dit punt zou men onze samenleving sterk kunnen veroordelen. Men zal daarom alle krachten moeten inspannen om desondanks te trachten de aanwezige verkeerde tendenzen te compenseren en voorwaarden te scheppen, die vreugde in het leven en in de arbeid mogelijk maken.

2. De woning als basis van het gezinsleven

Wanneer nu nader wordt ingegaan op het woonaspect in het probleem van de massa-jeugd, die in zekere zin met e l k e maatschappelijke groep is geassocieerd, dan is hier toch in het bijzonder gedacht aan de "s o c i a a l z w a k k e n".

Dit wil allerm minst zeggen, dat bepaalde richtlijnen niet van toepassing zouden zijn op de andere categorieën.

Wanneer men de woning beschouwt als middel tot opvoeding, dan zal men zich daarbij moeten baseren op de minimale behoeften van een normaal gezin.

In het proces van heropvoeding zal men meer moeten uitgaan van een woning op een hoger peil dan zijn bewoners en minder van een woning, aangepast aan hun laag peil.

In het kader van dit rapport, dat dus als uitgangspunt stelt de normale woning, zal meer het karakter dan de techniek van enkele onderdelen worden besproken ¹⁾. Daarvoor komen de volgende punten in aanmerking.

2.1 Woningtype

Als eerste punt geldt de keuze van het woningtype, namelijk de vrije ééngezinswoning of de étagewoning. Zonder voorbehoud verdient de vrije ééngezinswoning de voorkeur, in het bijzonder voor de laagste categorieën. Dit type biedt een zeker isolement, dat in hoge mate bevorderlijk is voor de individuatie en voor de concentratie van het gezinsleven. Etagewoningen, wier structuur uiteraard medebrengt het gemeenschappelijk gebruiken van ruimten, zoals toegangen, trappenhuisen, galerijen, berg ruimten en tuinen vormen een bron van conflicten en onrust. Hier komen verschillende levensgewoonten en temperamenten met elkaar in botsing. De horizontale afscheiding tussen étagewoningen, gevormd door de verdiepingvloeren, wordt minder scherp ervaren dan de verticale afscheiding tussen de vrije ééngezinswoningen, gevormd door de scheidingsmuren. De étagewoning mist de expansiemogelijkheden, die in een zolder en in een tuin aanwezig zijn. Ook hoort en ziet men in de vrije ééngezinswoning minder van elkaar, dan wanneer men boven elkaar woont. Voor de leden van een groep, die uit de massasfeer in de individuele sfeer moeten worden gebracht zijn deze factoren hoogst belangrijk.

In het algemeen zal bewoning van kleine étagewoningen door gezinnen met veel kinderen het spelen op straat, waarop de ouders en in het bijzonder de moeders, moeilijk toezicht kunnen houden bevorderen. Beter gesitueerden, die ruimer gehuisvest zijn en die over meer mogelijkheden beschikken, kunnen genoemde bezwaren gemakkelijker compenseren.

Ook uit het oogpunt van verspreide huisvesting van de "sociaal zwakkeren" onder de betere categorieën, een methode, die door sommigen zeer belangrijk wordt geacht met betrekking tot de maatschappelijke opheffing, zou de vrije ééngezinswoning, zo mogelijk twee aan twee gegroepeerd te prefereren zijn.

---

¹⁾ Door de Afdeling Gezondheidstechniek T.N.O. wordt studie en onderzoek verricht o.m. op het gebied van verwarming, ventilatie, warmte en geluidisolatie, vochtwering, stofbestrijding, vuilafvoer en verlichting, waarover diverse mededelingen zijn verschenen.

Tegen deze methode zouden echter ernstige bezwaren kunnen worden ingebracht. Een intermitterende "actieve" vermenging, zoals bijvoorbeeld kan worden toegepast bij de recreatie en bij het onderwijs, en die door de onmiddellijke leiding kan worden beïnvloed, zal resultaten kunnen opleveren, die niet ten koste van één der categorieën behoeven te worden verkregen. Het continu opleggen echter van een "passieve" vermenging in de huisvesting, waaronder de hoger ontwikkelde en meer gevoelige onvermijdelijk zullen moeten lijden, lijkt stellig niet verantwoord.

Het motief, dat in ons land wegens ruimtegebrek zo veel mogelijk hoogbouw zou moeten worden toegepast, wordt, op grond van gegevens inzake het bodemgebruik, sterk bestreden ¹⁾.

2.2 Geluidwering

G e l u i d h i n d e r kan bij de verticaal gegroepde wooneenheden meestal moeilijker worden bestreden dan bij de horizontaal gegroepde vrije ééngezinswoningen. Ook zijn tot zekere hoogte geluidwerende constructies eenvoudiger en goedkoper te realiseren in scheidingsmuren dan in vloeren die de scheiding tussen twee woonlagen vormen. In verband met het nagaan van reacties op geluidhinder is het merkwaardig enige voorlopige conclusies uit een studie te memoreren, die in T.N.O.-verband werd verricht ²⁾, en waaruit het volgende is ontleend:

- " De opmerkzaamheid voor en de verwerking van geluiden "schijnt toe te nemen, naarmate het beschavingspeil stijgt.
- " Op een hoger beschavingspeil, bij een betere intelligentie en bij overwegend hoofdwerkzaamheden blijkt geluidhinder storender in te werken op werkprestaties dan bij een lager beschavingspeil, bij lagere intelligentie en bij werkzaamheden waar weinig hoofdarbeid bij te pas komt.
- " Men vindt over het algemeen geluiden van de burenhinderlijker dan geluiden, die in de eigen woning worden geproduceerd, omdat men bij de eerste moeilijker kan ingrijpen.
- " De samenstelling van de bevolking van een woningblok blijkt invloed te hebben op de geluidhinder door de bewoners ondervonden. Bij een heterogene groep bewoners blijken die bewoners, die op een hoger ontwikkelingspeil staan dan hun medebewoners, bij welke laatste categorie relatief meer geluidhinder veroorzaakt wordt, spoediger geluidhinder te ondervinden. Dit zou impliceren, dat uit een oogpunt van het tegengaan van geluidhinder in woningblokken

¹⁾ Prae-advies van Ir van Tijen aan het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling, Rotterdam 1950.

²⁾ Zie voordracht van C. Bitter, psycholoog bij de Afdeling Gezondheidstechniek T.N.O., gehouden voor het 51ste gezondheidscongres, zie Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde dd. 29 September 1950, pag. 339. Inmiddels werd de bestudering van dit onderwerp voortgezet.

"een homogene bevolkingssamenstelling van deze woningblokken
"te verkiesen is.

"Verbetering van geluidisolatie blijkt vooral op prijs ge-
"steld te worden door de ondervraagden van hoger ontwikke-
"lingspeil en grotere zelfwerkzaamheid".

Hieruit kan o.m. het volgende worden afgeleid:

- a. Met betrekking tot zelfwerkzaamheid en zelfstudie is de étagewoning, wat de geluidsfeer betreft, in het nadeel. Knutselarbeid en spelen, die nog al eens lawaai veroorzaken, kunnen met minder hinder in de vrije éngezinswoning geschieden, waar men bovendien vaak over een zolder en altijd over een tuin beschikt.
- b. Heterogene groepen moet men in verband met zeer uiteenlopende levensgewoonten en sterk gevarieerde gevoeligheid voor geluid, zeker niet in étagewoningen onderbrengen. De mogelijkheid tot het gezamenlijk bewonen van woongebouwen en het wonen in étagewoningen is niet uitsluitend een kwestie van bouwconstructie en ruimtegroepering, maar ook van sociale beschaving, die bij de laagste klasse nog niet gerealiseerd is en waaraan bij de andere categorieën helaas nog veel ontbreekt.

2.3 Ruimte en indeling

Gebreuk aan ruimte en bekrompen afmetingen veroorzaken spanning en nervositeit. Dit heeft op den duur een zeer nadelige uitwerking op het zenuwgestel. Hierin zouden oorzaken kunnen liggen voor het ontstaan en de verergering van allerlei ziekten ¹⁾.

Gebreuk aan ruimte bemoeilijkt het samenzijn in het gezin. Men loopt of zit elkander in de weg en gaat spoedig zijn heil buiten de deur zoeken. Vooral op die gezinnen, waarbij innerlijk reeds groot gebrek aan binding is, zal onvoldoende ruimte een fatale uitwerking hebben. Dit zal de heropvoeding zeer bemoeilijken.

De woonkamer moet zodanige afmetingen hebben, dat er voor het samenzijn van het c o m p l e t e gezin voldoende ruimte is.

Kamers vol met meubelen hinderen de bewegingen en zijn moeilijk te onderhouden. Echter moeten ook de verhouding van de afmetingen en de indeling van de wanden gelegenheid geven tot behoorlijke plaatsing van meubels. Een smalle kamer levert zowel voor beweging als voor meubilering moeilijkheden op. Het gevoel van ruimte wordt het meest ervaren in vertrekken, die ongeveer vierkant zijn. Het oppervlaktegebruik van een vierkant vertrek is effectiever dan van een diep en smal vertrek. Het kan een voordeel zijn, dat de woonkamer expansie heeft in de verbinding met de keuken. Het gebruik van de woonkamer kan aanmerkelijk

¹⁾ Zie: Acta Rheumatologica, Aug. 1936, pag. 49: F. John Poynton II.D.
"Housing in the problem of rheumatism."

worden ontlast, indien de keuken ruim genoeg is om de maaltijden te gebruiken. Dit geeft vereenvoudiging en besparing in de huishoudelijke verrichtingen en in het onderhoud van de woonkamer. De keuken mag echter geen volledige woonkeuken zijn, waardoor de woonkamer in een weinig gebruikte "mooie kamer" zou ontaarden.

G e b r e k a a n b e r g r u i m t e bevordert in hoge mate de onordelijkheid en slordigheid en kost de toch reeds overbelaste huisvrouw veel tijd en energie. Vooral in grote gezinnen kan men daar niet tegen op. Het is daarom hoogst bedenkelijk wanneer onder de druk der omstandigheden k a s t e n in nieuwe bouwplannen worden geschrapt. Vooral de minder bedeelden, die zich weinig of geen meubilair kunnen aanschaffen, worden hierdoor gedupeerd. Bovendien zijn vele vertrekken te bekrompen geprojecteerd om kastmeubels te kunnen bevatten. Het ligt voor de hand dat de opvoeding tot ordelijkheid onder dergelijke omstandigheden zeer moeilijk, zo niet onmogelijk wordt gemaakt.

E l k v e r t r e k dient overeenkomstig zijn mogelijke b e z e t t i n g e n b e s t e m m i n g van doelmatige bergruimte te zijn voorzien. Bij het ontwerpen van woningen geeft men er zich meestal te weinig rekenschap van waar, op welke wijze en in welke hoeveelheid kleding, schoei- sel, huishoudgoederen, rijwielen, brandstoffen en voorraden moeten worden geborgen. Vooral de étagewoningen komen in dit opzicht veel tekort.

De ruimtegroepering in de woning moet de bewoners onderling een zekere vrijheid waarborgen en zodanig zijn, dat sommige gezinsleden zich kunnen terugtrekken voor studie, spel of rust, zonder overlast van elkaar te ondervinden. In dit opzicht is ook de ééngezinswoning weer het gunstigst, in het bijzonder voor individuen, bij wie meer persoonlijkheid moet worden aangekweekt. De huishouding en het samenzijn is in dit woontype geheel afgezonderd op de begane grond geconcentreerd, terwijl de verdieping en de zolder de overige woonfuncties kunnen opnemen. Deze splitsing van functies is bij de flat-étage, waar alle vertrekken op één niveau liggen veel moeilijker te verwezenlijken.

Is de woonkern, die gevormd wordt door de woonkamer en de keuken enigszins ruim gedimensioneerd, dan kan deze zich binnen vrij ruime grenzen aan de gezinsgrootte aanpassen. Een zelfde afmeting kan dan met weinig bezwaar dienst doen voor g e z a m e n l i j k verblijf van bv. 4 tot 8 personen. Voor de slaappleats wordt echter i n d i v i d u e e l ruimte geëist en treedt dus de behoefte aan differentiatie van de woninggrootte sterker naar voren.

Met nadruk zij er echter op gewezen, dat deze differentiatie niet te ver mag worden doorgevoerd, daar men anders de g e z i n s u i t b r e i d i n g b i n n e n b e p a a l - d e g r e n z e n niet meer kan opvangen. Daardoor zou

overbezetting of frequente verhuizing in de hand worden gewerkt. Om deze reden diene men éénpersoons slaapkamer van de minimale afmeting, zoals die door de bouwverordeningen worden toegestaan, te vermijden. Deze vertrekken zijn hoogst ondoelmatig en leiden zeer spoedig tot overbezetting. Er is niet veel meer plaats in dan voor een bed en een stoel. Als reserve voor logeren, hetgeen in elk gezin met normale familie- en vriendenbetrekkingen kan voorkomen en dat uit het oogpunt van sociaal verkeer niet belemmerd mag worden, - men denke o.m. aan het logeren van oudere kinderen, die buitenshuis leven en die de familieband nog nodig hebben - is een dergelijk vertrek waardeeloos. Bovendien is de ruimte weinig efficiënt, daar dit vertrek per persoon meer m² oppervlak eist dan een slaapkamer die berekend is op twee bedden.

In tegenstelling met de tweepersoonskamer biedt de éénpersoonskamer weinig of geen reserve voor afzonderlijk spelen of werken. Het gebruik van opklapbedden en van opklapbare wandtafels en wandkasten, die op voldoende hoogte boven de vloer zijn aangebracht, opent vele mogelijkheden voor de verruiming van het vloeroppervlak voor spel of andere bezigheid. Ter bevordering van de hygiëne en de ontwikkeling van de persoonlijkheid is een praktisch bruikbare ruimte, waar het kind zich als het ware in zijn eigen domein kan terugtrekken, van grote betekenis.

De afmeting en indeling van de slaapkamers moeten zodanig worden gekozen, dat de bedden behoorlijk bereikbaar kunnen worden opgesteld in verband met het opmaken en het schoonhouden van de kamers.

Het plaatsen van twee bedden boven elkaar heeft bezwaren. Het bovenste bed is moeilijk op te maken, veroorzaakt stofhinder in het onderste en geeft gemakkelijk aanleiding tot onordelijkheid, omdat het buiten het gezicht ligt.

Bij het ontwerpen van de slaapkamer voor de ouders houden men rekening met de plaatsing van een babybedje en twee afzonderlijke bedden. Een kleine ruimte bevordert het gebruik van tweepersoonsbedden, die behalve andere nadelen het bezwaar hebben, dat men niet vrij kan rusten. Vooral in geval van ziekte en zwangerschap zijn deze nadelen ernstig.

In een vrije ééngezinswoning met één verdieping en platdak kan op een oppervlak, overeenkomend met dat van de woonkern op de begane grond, ten hoogste één grotere en twee kleinere slaapkamers, in totaal voldoende voor ten hoogste zes personen, op de verdieping worden ondergebracht.

Niet genoeg kan worden gewezen op de expansiemogelijkheden, die beschikbaar komen indien dit type naar boven wordt uitgebreid met een zolder van degelijke constructie. Behalve de ruimte voor knutselen, spel en berging en het drogen van de was kunnen daar, eventueel met gedeeltelijke opoffering van deze ruimten, slaapkamers worden afgescheiden. Constructief is het mogelijk de indeling op het montageprincipe te baseren, zodat naar behoefte van de woningbezetting de zolder kan worden ingeschakeld.

Niet alleen met betrekking tot huisvestingreserve, doch

ook ten aanzien van het probleem van de vrijetijdsbesteding bij ongunstige weersgesteldheid is de zolder een zeer belangrijk element.

Het is zeer te betreuren dat na de oorlog wegens materiaalbesparing vele zolders onvoldoende werden geconstrueerd, en daardoor praktisch weinig bruikbaar zijn.

Bij étagewoningen kan het een bezwaar zijn in het souterrain individuele knutselruimten in te richten, daar deze ruimten buiten het toezicht liggen. Het alternatief zou dan zijn knutselen onder leiding in een gemeenschappelijke ruimte.

2.4 Hygiënische en huishoudelijke voorzieningen

In verband met het gebruik van de woonkamer werd reeds gewezen op de betekenis van de keuken voor het nuttigen der maaltijden. Dit vereist een betrekkelijk ruime keuken, die het de huisvrouw mogelijk maakt het huishoudelijk werk zo veel mogelijk en zonder belemmering in de keuken te verrichten en dus de woonkamer meer vrij te houden voor het woonverkeer en samenzijn, waarop zij gemakkelijk het toezicht moet kunnen houden. In een bekrompen keuken, waar onvoldoende rekening is gehouden met bergruimte, noch met de juiste volgorde en verscheidenheid van huishoudelijke verrichtingen, een keuken waarin men zich in zijn bewegingen voelt belemmerd en de natuurlijke lichaamsactie wordt onderdrukt, treedt vermoeidheid veel sneller op dan in een doelmatige keuken, waarin men zich onbelemmerd bewegen kan. In een ruime keuken loopt men meer van het een naar het ander, terwijl men in een kleine keuken vrijwel op dezelfde plaats staat. Uit het oogpunt van arbeidsphysiologie is het van grote waarde, dat het zeer vermoeiende staan, dat bij veel huishoudelijk werk nu eenmaal onvermijdelijk is, zoveel mogelijk wordt beperkt en wordt afgewisseld met een lopende beweging.

Het bewaren en afvoeren van huisvuil, gebaseerd op het gebruik van het steeds meer toepassing vindende gesloten standaardvuilnisvat, behoeft bij de vrije ééngezinswoning geen moeilijkheden op te leveren. Wel geve men aandacht aan een doelmatige plaatsing van het vuilnisvat ¹⁾.

De aan- en afvoer van water voor huishouding, was- en lichaamsverzorging vormt een groot probleem, waarbij de financiële mogelijkheden enerzijds en de hygiëne en de beschaving anderzijds vaak met elkander in strijd zijn.

Het is een feit, dat in zeer vele woningen - en niet eens uitsluitend in die der minderbedeelden - onvoldoende wasgelegenheid aanwezig is.

¹⁾ Door de werkgroep voor bewaren en afvoeren van huisvuil in woningen, onder auspiciën van de Afdeling Gezondheidstechniek T.N.O. gevormd, wordt over dit onderwerp een praeadvies uitgebracht.

Deze bepaalt zich dan hoofdzakelijk tot de kraan en de gootsteen in de keuken. Het behoeft geen betoog, dat er op deze wijze weinig terecht komt van een dagelijkse lichaamsverzorging in een min of meer omvangrijk gezin. Men heeft in de vroege ochtenduren niet de tijd om op elkander te wachten en te weinig vrijheid om zich werkelijk grondig te reinigen.

Een douchecel heeft niet veel nut, als de warmwatervoorziening ontbreekt en de W.C. er mede gecombineerd is. Dikwijls wordt de douchecel geblokkeerd door het gebruik van de W.C. Behalve de douchecel zouden er ten minste nog één of twee wasbakken aanwezig moeten zijn.

Het goede gebruik van de douchecel of wasruimte is in hoge mate afhankelijk van het feit of deze al dan niet verwarmd kan worden en voldoende is geïsoleerd. Het is aan te bevelen de douchecel in elk geval op een zo warm mogelijke plaats te projecteren zoals boven of naast een verwarmde ruimte en nabij een rookkanaal. Ligt de wasruimte aan een buitenmuur, dan beperke men het glasoppervlak tot het hoogst nodige met het oog op afkoeling.

Warmwatervoorziening, die meestal wordt gecombineerd met een centrale warmtevoorziening, is - de financiële draagkracht van de bewoners en het probleem van de meting van het gebruik nog buiten beschouwing latend - in ótagewoningen en woongebouwen gemakkelijker en goedkoper te realiseren dan in vrije ééngezinswoningen. Men zal bij de vrije ééngezinswoning in principe meer aangewezen zijn op individuele voorzieningen en apparatuur. In vele gevallen zou men degenen die nog moeten leren een huis te bewonen, daarmee te veel verantwoordelijkheid opleggen. Wel verdient het aanbeveling de bouw zodanig in te richten, dat diverse voorzieningen eventueel later nog getroffen kunnen worden. Voor dergelijke woningen is een centrale badinrichting in de nabijheid onmisbaar, zowel uit directe hygiënische overweging als om de p a e d a - g o g i s c h e w a a r d e er van.

Ten aanzien van gemeenschappelijke inrichtingen waar de was kan worden gedaan, groeit in het algemeen de opvatting, dat deze alleen zin hebben in wijken, waar bestaande woningen onvoldoende accommodatie bieden, doch dat men in nieuw te bouwen woonwijken voor de arbeiders en de kleine middenstand beter in de woning een waskamer kan voorzien, ingericht met, of althans berekend op, wasapparatuur ¹⁾. Behalve economische kunnen ook vele praktische bezwaren tegen het gemeenschappelijke washuis worden aangevoerd ¹⁾. De huismoeders moeten met een tamelijk zware was heen en weer lopen, moeten de jongere kinderen meenemen of ter plaatse onder toezicht stellen (hetgeen kosten veroorzaakt). Zij zijn niet vrij in de keuze van de wastijd en vinden het onaangenaam dat hun wasgoed door anderen wordt gezien.

---

¹⁾ Dit onderwerp werd uitvoerig behandeld op de vergadering van de Afdeling voor Gezondheidstechniek van het Kon.Inst. van Ingenieurs, waarvan verslag in "De Ingenieur" no 25 en no 27, jaargang 1951 werd uitgebracht

Het voordeel van gemeenschappelijke inrichtingen is: betere outillage en hulp, zodat het wassen zelf niet de inspanning vergt in een woning die niet op efficiënt wassen is ingericht. In dit verband zij vermeld dat het bouwvolume voor waskamers in de woningen geheel valt onder de Rijksfinancieringsregeling, dat voor centrale wasruimten echter niet.

Wat betreft de vraag of centrale washuizen gewenst zijn diene, dat men bij nieuwbouw de voorkeur geeft aan het inrichten van voldoende en doelmatige was- en badgelegenheden (douche) in de woning, opdat men langzamerhand zal gewinnen aan meer frequente lichaamsreiniging dan alleen de (beruchte) Zaterdagse wasbeurt.

2.5 Binnenhuisklimaat en vochtwering

Een goed binnenhuisklimaat maakt het verblijf in de woning aangenaam en aantrekkelijk en bevordert reinheid, gezondheid en werkzaamheid. Een voorname factor daarbij is de methode van verwarmen. Deze moet een gunstige warmteverdeling in de woning mogelijk maken. Daarnaast is de bouwconstructie, die vocht- en tochtwerend moet zijn en enerzijds moet beschermen tegen warmteverliezen, anderzijds voldoende afweer moet vormen tegen zonnewarmte, van het grootste belang.

De verwarming is in deze tijd van beperking een der grootste problemen. Toch stelle men zich uiteindelijk ten doel om zoveel mogelijk te komen tot een algehele woningverwarming, althans in meer vertrekken verwarming mogelijk te maken. Een woning, die slechts op één plaats te verwarmen is, zal gedurende het winterseizoen nimmer efficiënt gebruikt kunnen worden. De ervaringen, die in de bezettingstijd en nog lang daarna in dit opzicht werden opgedaan, hebben dit overduidelijk aangetoond. Een groot deel van het in de woning geproduceerde vocht condenseert in de niet verwarmde ruimten, waardoor de slaapkamers met inhoud van kledingstukken en beddegoed meestal klam en kil zullen aandoen. De ventilatie wordt wegens de matige verwarming dikwijls zeer beperkt. Uiteraard wordt in een koude en kille omgeving te veel kleding gedragen en te weinig aan lichaamsverzorging gedaan. Het is nodig, dat de temperatuur in de woning nimmer zodanig daalt, dat allerlei woonfuncties worden belemmerd. In principe zou het aan te bevelen zijn een methode van verwarming toe te passen, die in de gehele woning een zekere basistemperatuur oplevert en die, behalve een doelmatige verwarming van het woonvertrek, ook een economische bijverwarming in andere ruimten mogelijk maakt.

Waar het brandstofgebruik bij gezinnen met kleine inkomens reeds zeer beperkt is zal men zo veel mogelijk compensatie moeten zoeken in een warmte-isolerende bouwconstructie en speciaal in een tochtwerende uitvoering van ramen, deuren, kozijnen en dakconstructie.

De ventilatie dient zo ingericht te zijn, dat de luchtverversing effectief en niet hinderlijk is en met zo weinig mogelijk warmteverlies gepaard gaat.

2.6 Verlichting en oriëntering

De verlichting is van grote psychologische betekenis. Het is aan te bevelen de woning zodanig te ontwerpen, dat er een *d o o r l i c h t i n g* in het wooncentrum kan optreden. Het is belangrijk, dat de tegenover elkaar liggende raamwanden ongeveer oost en west georiënteerd zijn, zodat het zonlicht wisselend invalt. *Wisseling* in het daglicht geeft *w i s s e l i n g v a n s t e m m i n g* in de woning en verbreekt de eentonigheid, die vooral drukkend kan zijn in vertrekken op of omtrent het noorden gelegen.

Zonder op deze plaats te kunnen ingaan op de normen voor de lichtsterkte en de hemelfactor zij er op gewezen, dat in het algemeen relatief diepe en smalle woningen en in het bijzonder diepe, smalle vertrekken slechte verlichtingsmogelijkheden bieden, m.b.t. de inval van het daglicht. In een diepe smalle woning ontstaan in het centrum onvermijdelijk donkere hoeken en ruimten. In vertrekken van een meer vierkante grondvorm is de afstand van de raamwand tot de achterwand van het vertrek kleiner. Ook de lichtverspreiding van uit het centrale lichtpunt in het meer vierkante vertrek is beter dan in een smalle diepe kamer.

2.7 Uitvoering en afwerking

Mede van belang voor de stemming in de woning is de wijze waarop het interieur is uitgevoerd en afgewerkt.

Men houde de kleurensfeer in de woning zo *l i c h t* mogelijk. Ook al zijn lichte kleuren wat spoediger vuil, zij dwingen in elk geval tot grotere reinheid en ordelijkheid.

Een solide uitvoering van de arbeiderswoning is een dringende eis. Vooral schenke men aandacht aan die onderdelen, die sterk aan mechanische beschadiging bloot staan, moeilijk vernieuwd kunnen worden en de woning een vervallen en verwaarloosd aanzien kunnen geven.

Een overmaat van glas, grote glasvlakken zonder onderverdeling en gemakkelijk kwetsbare, laag geplaatste glaspanelen moeten worden vermeden. Voor vele gezinnen is glasschade catastrofaal t.o.v. het huishoudbudget, vooral omdat bij herhaaldelijk voorkomende glasbreuk de verzekering wordt geannuleerd.

Zo is het om een voorbeeld te noemen aan te bevelen de binnen-deurkozijnen, die in dergelijke woningen veel te lijden blijken te hebben, uit te voeren in staal.

Wat vloeren en trappen betreft wordt door *de bouwnijverheid* al reeds sterk gestreefd naar afwerkingen, die een bedekking met lopers en vloerkleden niet meer volstrekt nodig hebben. Dit is zowel economisch als hygiënisch van waarde voor arbeiderswoningen.

2.8 De tuin

Uit het oogpunt van vrije tijdsbesteding en het kweken van belangstelling voor schoonheid is de tuin een belangrijk element. De vrije ééngezinswoning zal over het algemeen zowel aan de vóorzijde als aan de achterzijde een tuin hebben.

Indien men de veelal ontsierende schuren in de tuin achterwege zou kunnen laten en voor berging van tuingereedschap e.d. zorgt door in elke woning een bijkeuken op te nemen, dan zal dit ten eerste

bijdragen tot een overzichtelijk, ordelijk en aesthetisch aanzien van het tuinencomplex. Deze bijkeukens mogen echter geen aanleiding geven tot uitbouwen aan de achtergevel, waardoor de lichtinval wordt belemmerd.

Ontegenzeggelijk heeft de individuele tuin vele voordelen boven de gemeenschappelijke tuin. Toch zal het zwaartepunt voor beide liggen in een ordelijk en verantwoordelijk gebruik, dat uiteindelijk slechts langs paedagogische weg kan worden bereikt. Dikwijls wordt de klacht gehoord, dat de gemeenschappelijke tuinen (en ook de daaraan grenzende gemeenschappelijke souterrain-verdieping) door de opgroeiende jeugd worden vernield en gehavend, zodat deze tuinen soms gesloten moeten worden. Dit wijst, behalve op gebrek aan verantwoordelijkheidszin, tevens op gebreken in de schoolopvoeding en op te weinig expansieruimte voor de jeugd voor sport en spel.

In het bijzonder ten aanzien van de sociaal zwakken zal men zich or rekenschap van moeten geven, dat gemeenschappelijke tuinen die alle zelfwerkzaamheid uitschakelen en vaak niet eens mogen worden betreden, de individuele tuinen niet kunnen vervangen. In woonwijken die grotendeels uit étagewoningen bestaan, zal het gebrek aan eigen tuin gecompenseerd moeten worden door een r u i m e m o g e l i j k h e i d v o o r a e t i e v o r e c r e a t i e in volkstuinten, schooltuinen en speeltuinen. Ontrent het nut en de behoefte daarvan zijn waardevolle gegevens te vinden o.m. in de publicaties van de Rijksdienst voor het Nationale plan ¹⁾ van de Nederlandse Unie van speeltuinorganisatie (N.U.S.O.), de Bond van Amsterdamse speeltuinverenigingen ²⁾ en ³⁾.

-
- ¹⁾ Rijksdienst voor het Nationaal Plan: Voorstudie voor enkele normen voor uitbreidingsplannen, inzake de Openluchtrecreatie in de woonplaats (1949).
- ²⁾ "Speeltuinen" door M.Boon, Directeur van het Amsterdams Speeltuinverbond, A.F.K.Parée, oud-voorzitter van het Amsterdams Speeltuinverbond (inleiding) en J. du Bois, voorzitter N.U.S.O. (historisch overzicht van speeltuinwerk) 1947.
- ³⁾ Publicatie N.U.S.O.: "Ontwikkelingsmogelijkheden voor dorp, stad en land" door E. Rubbens-Franken, op grond van gegevens verstrekt door O. van Andel-Ripke, Kinderpsychiater, Prof. Dr Ir J.T.P. Bijhouwer, afd. Tuin en landschaparchitectuur, Wageningen, J. du Bois, voorzitter N.U.S.O. en Dr G.G.J. Mettrop, adviseur voor Moederschapszorg en Kinderhygiëne bij de Wereldgezondheidsorganisatie (1950).

3. De Woning in de samenleving

In dit verband dienen enkele aspecten, welke in het bijzonder voor de sociaal zwakken van belang zijn, nader te worden beschouwd.

3.1 De omgeving

In de buurt, waarvan de woning organisch deel uitmaakt en die in zijn verschillende elementen en voorzieningen de voortzetting van het woonmilieu vormt - les prolongements du logis, zoals Le Corbusier dit typisch uitdrukt - liggen grote mogelijkheden tot de ontwikkeling van gemeenschapszin, verantwoordelijkheid en zelfwerkzaamheid. Bij gemeenschappelijke buurtvoorzieningen zoals clubhuizen, kinderverblijven, babycrèches en was- en badhuizen moet echter ten aanzien van de woonfuncties het accent gelegd worden op a a n v u l l i n g en niet op vervanging.

Behalve in bijzondere gevallen mag de sociale zorg principiëel niet in de plaats gaan treden van de gezinszorg. Dit lijkt bijvoorbeeld min of meer het geval te zijn in Scandinavië. Men treft daar zeer geperfectioneerde inrichtingen aan die bij bepaalde woningcomplexen behoren en waar men zijn kinderen, van baby tot ca 17 jaar, kan onderbrengen en laten verzorgen. Voor de opgroeiende jeugd zijn er studieverblijven en recreatiezalen. Men heeft hier klaarblijkelijk compensatie gezocht voor de zeer beperkte r u i m t e in de woning¹⁾ en tevens tegemoet willen komen aan de arbeid van de moeders buitenshuis.

Zo vindt men ook in de Engelse industrie centra bij grote woningcomplexen baby- en kinderbewaarplaatsen, waar buitenshuis werkende moeders (vaak oorlogsweduwen) hun kinderen overdag kunnen onderbrengen²⁾. Dit mag men echter niet als een normale toestand gaan zien. De invloed van de moeder op het zeer jonge kind is van het grootste belang.

Hoewel het een inbreuk op de persoonlijke vrijheid geacht moet worden, indien men de gehuwde vrouw arbeid zou verbieden (merkwaardig genoeg en zeer inconsequent schijnt men b.v. ten aanzien van schoonmaaksterwerkzaamheden nimmer enige bedenking te koesteren) is het toch onjuist omstandigheden te scheppen of te laten voortbestaan die arbeid buiten het gezin zouden vergemakkelijken of noodzakelijk maken. Uit sociale rapporten blijkt dat ook in ons land huismoeders uit werken moeten gaan ter n o o d z a k e l i j k e aanvulling van de gezinsinkomsten en dus hun gezin betrekkelijk moeten verwaarlozen en ten minste de jonge kinderen ter verzorging elders moeten onderbrengen.

---

¹⁾ Mededeling no 3 Algemeen O.C.G. T.N.O.: Notities inzake Volkshuisvesting in Denemarken 1946.

²⁾ Mededeling no 5 Algemeen O.C.G. T.N.O.: Verslag van een studiereis in Engeland 1947.

Als men dan uit deze rapporten tevens ziet, dat de moeders die niet uit werken gaan overbelast en vaak overwerkt zijn - vanwege van veel kinderen, onvoldoende huishoudelijke inrichting en weinig kleding - dan is het begrijpelijk, dat in gezinnen waarvan de moeder wél uit werken gaat, de verzorging en bewoning ernstig moeten lijden. Men bedenke b.v. dat sommige moeders schoonmaakwerk in kantoren moeten verrichten tussen 5 en 7 uur 's middags, of 's morgens vroeg, dus juist op die tijdstippen waarop zij voor de gezinsverzorging bij uitstek nodig zijn. In deze vorm is een min of meer gedwongen geheel of gedeeltelijk kostwinnerschap van de moeder een sociaal euvel, dat alleen door het scheppen van gunstiger bestaansvoorwaarden op de juiste wijze kan worden bestreden. (zie ook hoofdstuk 4).

O.m. wordt in meergenoemde sociale rapporten bij herhaling gewezen op het grote nut van buurthuizen. Even vaak wordt echter ook medegedeeld, dat het aan voldoende middelen, leiding en belangstelling ontbreekt om een buurthuis behoorlijk in stand te houden of effectief te doen werken. Dit buurthuselement zou veel meer doelbewust in de volkshuisvesting moeten worden ingebouwd. In de meeste grote gemeenten wordt op dit gebied reeds zeer veel nuttig werk gedaan. Als een enkel voorbeeld daarvan kan het z.g.n. cultureel centrum in het woningcomplex voor "sociaal zwakken" aan het Zuidplein te Rotterdam genoemd worden. Behalve voor spel en recreatie is daar o.m. een consultatiebureau, een badhuis, een gelegenheid voor onderricht in knutselarbeid, voor lezingen, toncelspel en sociaal verkeer. Ook is er een goede bibliotheek, een leeszaal en een leskookken. Een dergelijke inrichting kan beschouwd worden als een veelzijdige aanvulling van het woonmilieu in de meest gunstige betekenis. De kinderbewaarplaats is daar ook uitsluitend om moeders in geval van ziekte of noodzakelijke afwezigheid te helpen.

Behalve het buurthuis zal ook de moderne school een element van sociale binding kunnen vormen, dat voor alle lagen van de bevolking waardevol is ').

Het spreekt vanzelf dat vele van de hierboven geuite wensen met betrekking tot hun technische verwezenlijking, althans voor het moment, in strijd lijken met de noodzakelijk geachte versoeringen en beperkingen.

') Dit punt wordt door de Commissie voor Scholenbouw, ingesteld door het Nederlands Congres voor Openbare Gezondheidsregeling, in haar in voorbereiding zijnde praeadvies sterk naar voren gebracht.

Wanneer men zich echter v o l l e d i g rekenschap zou geven van de sociale, culturele en ook financiële consequenties die het nalaten van de noodzakelijke verbeteringen zou hebben, dan kan wellicht de weg gevonden worden deze verbeteringen, desnoods ten koste van minder dringende en minder belangrijke zaken door te voeren.

3.2 De woning in huur en in eigendom

Het valt niet te ontkennen, dat de houding en het gedrag van de bewoner sterk beïnvloed wordt door het feit of de woning al of niet zijn eigen bezit is. In het laatste geval zal hij de woning met veel meer zorg gebruiken, zich meer verantwoordelijk gevoelen voor de staat waarin deze verkeert. Bovendien werkt het besef van dit bezit bewust of onbewust versterkend op het individualiteitsgevoel. Het geeft een sensatie van onafhankelijkheid en van los te zijn van de massa. Deze stimulans is juist bijzonder belangrijk voor die individuen die geen persoonlijkheid hebben ontwikkeld, die weinig of geen verantwoordelijkheid kennen en die praktisch geen ambities hebben.

Hier tegenover staat evenwel, dat het beheren van eigen bezit, voor individuen wier materiële middelen beperkt en wier bestaansmogelijkheden wisselvallig zijn, grote moeilijkheden en zorgen kan opleveren, zodat tevens het gevaar bestaat, dat het bezit niet steeds in stand gehouden zal kunnen worden.

Gebleken is, dat in het bijzonder bij de lagere bevolkingsgroepen weinig verantwoordelijkheid voor de gehuurde woning wordt gevoeld, terwijl ook anderzijds door de exploitanten onvoldoende wordt gedaan om de woningen op een behoorlijk peil te houden.

Het p a r t i c u l i e r i n i t i a t i e f, dat t.a.v. de woningvoorziening principiëel op het maken van w i n s t is ingesteld, heeft vooral ten aanzien van de huisvesting van de laagste categorieën ernstig gefaald. Dit heeft geleid tot het stichten van de woningbouwverenigingen, die aanvankelijk nog voortgingen op de lage normen die eenmaal gevestigd waren, doch langzamerhand aanmerkelijk betere woningen gingen produceren. Hoewel geen eigendom in strikte zin, vormt de verenigingswoning toch een zeker gezamenlijk bezit van een groep. Het zich verenigen met het doel goede woningen te bouwen, heeft zowel sociaal als individueel op de leden een opheffende invloed. Deze sfeer is ongetwijfeld gunstig voor de ontwikkeling van persoonlijkheid, zelfwerkzaamheid, verantwoordelijkheid en gemeenschapsgevoel, terwijl de voorwaarden voor het beheer, die voor de overheidsfinanciering werden gesteld, in normale gevallen een waarborg vormen voor behoorlijke instandhouding van het woonobject. Dit beheer, dat in vele grote gemeenten gecentraliseerd is, zou door deze bewoners individueel, nimmer in technisch en financieel opzicht zó kunnen worden gevoerd te midden van allerlei conjunctuurschommelingen.

Het zou als een nadeel kunnen worden gezien, dat de individuele financiële bijdragen in de vorm van contributie aan de woningbouwvereniging zo klein is dat deze slechts symbolisch kan worden genoemd, hetgeen tot verslapping van het streven

aanleiding geeft en wellicht het gevoel van "steunen op de Overheid" in de hand werkt. Een vergroting van de financiële interesse van de bewoners zou niet anders dan heilzaam kunnen werken en in sterkere mate de woningen als gemeenschappelijk bezit doen ervaren.

Een merkwaardige vorm van gemeenschappelijk bezit is de vereniging "Bouwmaatschappij tot verkrijging van eigen woningen", die reeds in 1868 te Amsterdam werd opgericht, met zeer beperkte middelen en onder zeer belemmerende sociale omstandigheden, die de buitengewone moed en het idealisme van de oprichters tekenen. Het eerste doel der maatschappij was "het doen bouwen van huizen, ingericht voor woningen volgens de behoeften van een werkmansgezin en overeenkomstig de regelen der gezondheidsleer". Er was toen nog geen Woningwet en betrekkelijk weinig toezicht op de Volksgezondheid.

Dit experiment is daarom zo belangrijk, omdat het, behalve door slechts enkele personen uit een ander milieu, gedragen werd door een bevolkingsgroep, die wat levensomstandigheden betreft, er heel wat slechter aan toe was dan de lagere bevolkingsgroepen van heden ten dage ¹⁾.

Zeer in het kort zij hierover het volgende vermeld:

De aandelen ad f. 5,-- met f. 0,10 per week bijeen gebracht door aanvankelijk 700 personen, benevens voorschot onder hypothecair verband maakte de bouw van de eerste woningen mogelijk. Door verloting werden aandeelhouders als toekomstig eigenaar aangewezen. Door storting van de huurpenningen (aanvankelijk f. 1,-- per week), worden deze woningen na verloop van tijd eigendom, terwijl tevens voor dit bedrag het beheer werd gevoerd. Meermalen werd gereorganiseerd om tot een stabiele vorm te geraken. Thans is deze maatschappij zeer vermogend door het bezit aan huizen op eigen grond, dat zij in de loop der jaren heeft gekweekt. De aanvaarding van het erfpachtstelsel te Amsterdam in 1896 en de inwerkingtreding van de Woningwet in 1901, wijzigden de werkwijze. In het kader der vereniging werd de Stichting "Onze Woning" opgericht waardoor de oude leuze "Verkrijging van eigen woningen" plaats maakte voor "Verbetering der Volkshuisvesting".

Het is niet essentieel of de woning in meerdere of in mindere mate bezit is. Gewoonlijk zal men in de lagere bevolkingsgroepen niet over voldoende geldmiddelen beschikken om een woning werkelijk in eigendom te verkrijgen. Waar het op aan komt is, dat er een zekere binding wordt verkregen tussen bewoner en woning. Dit is uiteraard te bereiken via het collectieve bouwen in een vereniging of coöperatie die het winstdoel niet kent, waarin het bezit toch geaccentueerd

¹⁾ Gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Vereniging Bouwmaatschappij tot verkrijging van eigen woningen, opgericht 2 November 1868 (1918).

kan worden mede door het verwerven van aandelen en het storten van contributie. Het heffen van een contributie die groter is dan het bedrag, nodig om de kosten van de administratie te dekken, kan verbetering en verfraaiing van de woning mogelijk maken. Beide vormen van doelname kunnen zeer zeker een grote praktische en pedagogische betekenis hebben.

Zelfs zouden er nog mogelijkheden kunnen liggen in het stichten van huurdersverenigingen, die zich ten doel stellen bevordering van het wooncomfort en een goed woninggebruik. Deze doelstelling is in principe zowel voor de bewoners als voor de woningexploitatie van essentieel belang.

4. Woning, welstand en scholing

Maatschappelijk gezien is het onjuist het scheppen van wooncondities, die uit het oogpunt van geestelijke en lichamelijke volksgezondheid essentieel en elementair genoemd kunnen worden, geheel afhankelijk te stellen van de financiële welstand van het individu. In een samenleving, die pretendeert hoog georganiseerd te zijn en die voor haar instandhouding verantwoordelijkheid, orde en efficiënte zelfwerkzaamheid van haar leden eist, zou dit een grote inconsequentie betekenen. Echter zou het ook een fout zijn wanneer het individu buiten proportie gaat steunen op sociale voorzieningen, hetgeen weer zijn eigen verantwoordelijkheid en werkzaamheid zou ondermijnen.

In deze gedachtengang is het de plicht van de samenleving om te bevorderen dat het grootst mogelijke deel van haar leden zoveel mogelijk selfsupporting wordt. Bij de algemene beschouwing van het probleem is in dit verband (zie 1.5) gewezen op de noodzakelijkheid van het heropvoeden van de groep "ongeschoolden", door deze categorie in al haar milieu's krachtig aan te pakken. Het valt niet te ontkennen, dat het gebrek aan bindende morele waarden, weinig of geen opvoeding tot verantwoordelijkheid en diensgevolge een totale onvoorbereidheid voor het leven, zich moeten wreken in een zekere onvolwaaardigheid van het individu. Het gevolg daarvan is onkunde, lage productiviteit, arbeidsverzuim, met als consequentie hoge sociale lasten, een loon op laag niveau en ongeregelde verdiensten.

Men krijgt zelfs de indruk dat ziekte bij deze categorie frequenter en langduriger is dan bij andere bevolkingsgroepen. Het "lopen in de Ongevallenwet" wordt hier opvallend frequenter geconstateerd dan bij de betere categorieën. Behalve nalatigheid in het opvolgen van medische voorschriften is hier ook vaak onverschilligheid t.o.v. de arbeid aanwezig.

De meeste gezinnen uit deze groep kunnen een goede woning noch betalen, noch bewonen. Alleen die vorm van heropvoeding, die uiteindelijk er op is gericht, dat deze mensen hun woning zelf zullen kunnen bekostigen en op de juiste wijze gebruiken zal economisch verantwoord zijn en een blijvend effect hebben.

Dit ideaal is heden ten dage ook bij de groep valide geschoolde arbeiders nog lang niet verwezenlijkt, zoals o.a. blijkt

uit de gereserveerdheid, die de woningbouwverenigingen nog aan de dag leggen ten aanzien van het doorvoeren van centrale voorzieningen als w a r m w a t e r en v e r - w a r m i n g , hoewel men het grote hygiënische belang er van terdege inziet. Men zou dan de bewoners een w e k e l i j k s e verplichting van f. 4,50 moeten opleggen ¹⁾. Het lijkt wellicht niet geheel onmogelijk dat een dergelijk bedrag door een arbeidersgezin met g e r e g e l d e n o r m a l e i n k o m s t e n zou kunnen worden opgebracht, doch men durft het niet aan het gezin de enige "uitwijkmogelijkheid" die ligt in de besparing van warmtegebruik, te ontnemen. Dit punt ligt thans des te moeilijker, daar ten gevolge van de stijging van de bouwkosten de huren van bestaande woningen en nieuwe woningen nog steeds niet in overeenstemming konden worden gebracht met het werkelijke niveau. Dit neemt echter niet weg, dat het doorvoeren van deze voorzieningen op "selfsupporting"-basis als einddoel dient te worden nagestreefd.

Een andere factor bij het doorvoeren van centrale warmtevoorziening is, dat behalve de draagkracht ook de behoefte sterk uiteenloopt. Hierbij dient in aanmerking te worden genomen, dat de afwezigheid van behoefte vaak voortkomt uit de gewoonte van zich te behelpen en te beperken, of wel uit betrekkelijke onverschilligheid en onvoldoende zorg voor zichzelf en zijn omgeving.

De staat van "selfsupporting", zowel in geestelijk als materieel opzicht kan niet worden bereikt zonder voorafgaande scholing en training voor het leven en voor de arbeid. Het is duidelijk gebleken dat het onvoorbereid binnentreden van de jeugd in het bedrijfsleven groot gevaar voor mislukken en afglijden inhoudt, in het bijzonder voor de jeugd uit de groep sociaal zwakken. Voor het gezinsverband en het woonmilieu is het fataal indien jonge meisjes zonder enige training uit de fabriek in het huwelijk treden. In dit verband zijn b.v. de Mater amabilis scholen van zeer grote betekenis. Er ontbreekt echter in het algemeen nog een mogelijkheid om de jeugd, die niet op vak- of ambachtsscholen terecht komt, na het volbrengen van de leerplichtige leeftijd op te vangen. In deze richting streeft b.v. het Paedagogisch Centrum van de N.O.V. te Amsterdam, die in experimenteerscholen (7e en 8e leerjaar) met z.g. leerstofkernen werkt, die gebaseerd zijn op de practijk van het leven.

Hiermede is echter nog niet tegemoet gekomen aan de, in vele gevallen noodzakelijke behoefte in deze bevolkingsgroep om het onvoldoende gezinsinkomen aan te vullen.

¹⁾ Zie: "De Woningbouwvereniging", October 1950 no 10, blz. 105 t/m 108.

Dit element is wel aanwezig in het instituut der Rijkswerkplaatsen voor vakontwikkeling waar jongemannen vanaf 18 jaar in staat worden gesteld zich in 6 maanden praktisch en theoretisch te bekwamen in een vak. Hier worden op sociale basis uitkeringen gegeven. Deze methode heeft veel resultaat en men acht de uitgaven, die er aan verbonden zijn, in sociaal economisch opzicht zeer goed besteed, daar deze werkers in het bedrijfsleven hogere lonen verdienen dan de niet geschoolden en geregeld werk hebben en aldus bijdragen tot hogere belastingopbrengst en minder sociale hulp vragen. De toelating tot deze werkplaatsen na aanmelding bij het Gewestelijk Arbeidsbureau geschiedt op grond van een test.

Belangrijk zou het zijn, indien ook voor kinderen met een betrekkelijk gering bevattingsvermogen een dergelijke overbruggingsmogelijkheid wordt geschapen, om zich te kunnen voorbereiden tot deelname aan het openbare leven. Elk kind dat de school verlaat in een stadium, waarin persoonlijkheid en stabiliteit nog onvoldoende zijn ontwikkeld, heeft die overbrugging nodig. Het inbouwen van bijzondere opleidingen in het bedrijfsleven, waarnaar thans wordt gestreefd en waarvan de kosten door de overheid zullen worden gedragen, geeft hierin slechts ten dele een oplossing.

Waar het onderwijs zich steeds meer op de ontwikkeling van het individu gaat richten, zou het zeker aanbeveling verdienen de jeugd reeds vroeg vertrouwd te maken o.m. met elementaire begrippen omtrent hygiëne, bouwen en wonen. In enkele opzichten is hiermede in Nederland reeds met succes een aanvang gemaakt zoals t.a.v. de stadsreiniging¹⁾. Men kent hier in de grote steden ook de openbare verkeersinstructie voor de jeugd en de bescherming van openbare plantsoenen. Zo wordt in de Verenigde Staten de brandveiligheid onder de jeugd actief gepropageerd¹⁾. In deze richting liggen ongetwijfeld nog vele paedagogische mogelijkheden.

5. Conclusies

Resumerende kan ten aanzien van het woonmilieu als factor in het zgn. massajeugdprobleem het volgende worden geconcludeerd:

1. Hoewel de woning moet worden gezien als één der voornaamste factoren in de binding van het gezin en de vorming van de persoonlijkheid, beschouwe men toch nimmer het verschaffen van een betere woning in het kader van sociale opvoeding

---

¹⁾ Zie Technisch Maandblad voor Gemeentereiniging no 5 en no 6 1950: Dr Ir M.J. de Bruyne "De praeventie bij de stadsreiniging."

als een op zichzelf staand middel. Indien de groep sociaal zwakken niet gelijktijdig wordt aangepakt in al haar milieu's, waardoor een gunstige wisselwerking kan optreden, dan is dit middel vrijwel nutteloos.

2. Bij de te stellen eisen aan woningen voor de groep "sociaal zwakken" zal men in principe moeten uitgaan van dezelfde eisen, die aan de huisvesting van normale gezinnen moeten worden gesteld.
3. Het blijkt uit de statistiek dat de vervanging van onbewoonbare woningen totaal onbetekenend is in verhouding tot de woningvoorraad en de woningtoename.
Deze verhouding geeft de indruk dat de culturele en sociale schade voortvloeiende uit onbewoonbare woningen sterk wordt onderschat. Door het laten voortbestaan dezer woningen wordt de totale woningvoorraad groter aangegeven dan overeen te brengen is met de werkelijke bruikbaarheid. Het ware wenselijk dat - evenals dit in de gemeente Leeuwarden geschiedt - algemeen en in overeenstemming met de plaatselijke situatie, regelmatig een deel van de nieuwbouw wordt bestemd voor het vervangen van in feite onbewoonbare woningen, zonodig ten koste van andere bestemmingen van het bouwvolume.
4. Bij handelingen en beslissingen inzake het onbewoonbaar verklaren van woningen, dat toch in principe een zaak van lichamelijke en geestelijke volksgezondheid is, ware het aan te bevelen dat ingeschakeld worden de plaatselijke of een erkende gezondheidsdienst en de Medische en de Pharmaceutische Inspectie der Volksgezondheid (laatstgenoemde voor de hygiëne van water, bodem en lucht).
5. Bij de huisvesting van de groep sociaal zwakken in het kader van maatschappelijke opvoeding zij men voorzichtig met de toepassing van het beginsel: eerst heropvoeden en daarna een betere woning. Eén der meest elementaire voorwaarden, waarop deze heropvoeding kan stranden is ruimte in de woning. Men voere de woningdifferentiatie niet zover door, dat aanpassing aan de onmiddellijke groei van een gezin niet meer mogelijk is.
6. Als woning voor de groep sociaal zwakken kiese men bij voorkeur het vrije ééngezinshuis, omdat dit type het zo nodige isolement voor individuatie in veel hogere mate biedt dan de étagewoning.
7. Bij het algemeen doorvoeren van beperkingen en versoberingen mag de kwaliteit van de massawoning niet beneden een bepaald peil dalen. De sociale en culturele functie van de woning worde gchandhaafd, en eventueel verbeterd, desnoods ten koste van minder belangrijke en minder dringende zaken.
8. Bij alle hulp, die in het kader van de heropvoeding van de sociaal zwakken wordt gegeven streve men er naar deze groep in zoveel mogelijk opzichten "self-supporting" te maken. Het begrip "ongeschoold", voor zover dit wordt gekoppeld aan onvolwaardigheid en beperktheid van arbeid

en arbeider, dient geheel te verdwijnen, omdat daarin het gevaar schuilt, dat onkunde, beperking en onvolwaardigheid worden gestabiliseerd. Er is een zekere training en opleiding nodig voor alle arbeid en alle handeling, hoe eenvoudig die ook zij.

Woning, welstand en scholing houden ten nauwste met elkaar verband.

9. Met betrekking tot gemeenschappelijke wijk- of buurtvoorzieningen stelle men voorop dat de sociale zorg nimmer de gezins- en individuele zorg mag vervangen, doch deze slechts zal mogen aanvullen.
10. De verschillende mogelijkheden voor scholing, heropvoeding en de voorbereiding tot de gezinsvorming en de deelname aan het openbare leven dienen te worden gecoördineerd en uitgebreid. Er moet voor de jeugd in het algemeen en in het bijzonder voor kinderen van sociaal zwakken, een overbrugging van het schoolleven naar het openbare leven mogelijk worden gemaakt.
11. Uit praktische en paedagogische overweging bevordere men voor de sociaal zwakken zoveel mogelijk het collectieve woningbezit, met het oog op de belangrijke stimulans die dit voor het verantwoordelijkheidsgevoel inhoudt.
12. Waar het onderwijs zich steeds meer op de ontwikkeling van het individu gaat richten, is het aan te bevelen de jeugd ook vroeg vertrouwd te maken met de elementaire waarde van hygiëne, goed bouwen en wonen. Deze onderwerpen zouden met vrucht in het onderwijsprogramma kunnen worden ingelast.

6. Conclusions

Summarizing, it is possible to draw up the following conclusions in regard to home environment as a factor of influence in the Mass Youth Problem:

1. Whilst the home is certainly one of the main factors in maintaining family unity and developing personality, it should not be thought that the mere provision of better housing accommodation is a self-complete means of improvement in the sphere of Social Education.
Unless the "socially deficient" category is dealt with simultaneously in all its spheres of life, so that the various factors of influence may operate beneficially by their interaction, the application of the one means offered by better housing will be practically fruitless.
2. In drawing up the requirements to be fulfilled by houses for the "socially deficient" category, the same requirements should principally be applied as in the case of dwellings for normal families:
3. From the statistics it appears that the number of replacements of houses unfit for habitation is insignificant in proportion to the total available accommodation and the increase in the number of houses.
This disparity would seem to imply that the cultural and social detriment arising from houses unfit for habitation is very much underrated.
As a result of such houses being allowed to continue, the total available housing accommodation is stated at a higher figure than is represented by the actual service-ability value. It would be desirable to adopt as a general policy - as is being done in the municipality of Leeuwarden - the practice of regularly allocating a certain percentage of the total number of newly-built houses for the replacement of houses unfit for habitation according as this may be required by local conditions in each case - at the sacrifice, if necessary, of other allocations of the building volume.
4. Considering that any actions or decisions in connection with the condemning of houses as "unfit for habitation" are definitely a matter of public health, both of body and mind, it is desirable that the local Health Services or other accredited health authority and the Medical and Pharmaceutical Departments of the National Health Service should be linked up with the Housing Authority.
5. When dealing with the housing of the "socially deficient" category within the framework of Social Education it is necessary to exercise some degree of caution in applying the principle: "First re-educate and then provide a better home". One of the elementary conditions on account of which this re-education may come to grief is that of space in the home. The policy of differentiation in the matter of housing should not, therefore, be carried to such a point that there

is no possibility of adaptation to the immediate growth of a family.

6. The type of dwelling to be preferred for the "socially deficient" category is the self-contained single-family house, as the necessary isolation conducive to individuation is afforded by this type far more than by the flat-type dwelling.
7. With all the economies and restrictions to be carried out in general, the quality of the mass-built dwelling should never be allowed to fall below a certain standard. The social and cultural function of the dwelling should be maintained and, where possible, improved, even at the expense of less important or less urgent objects.
8. In all forms of assistance aiming at the re-education of the socially deficient, efforts should be directed towards making this category as self-supporting as possible. The designation "unskilled", where associated with the idea of inferiority or deficiency in regard to the worker or his work, should be discarded altogether, as the use of the term in this sense may very well imply that ignorance, personal deficiency and inferiority are to be regarded as permanently established. A certain amount of training and practice is necessary for all forms of labour and for all actions however simple they may be.
Housing, prosperity and training for employment are closely interlinked conceptions.
9. With regard to schemes of collective provision for social welfare to be put into effect in certain districts or localities, it should be borne in mind that social welfare schemes can at best only supplement but cannot supersede the work achievable within the structure of family life or by individual effort.
10. The various facilities for vocational training, re-education, preparation for family responsibilities and participation in public life should be co-ordinated and extended. The youth in general and especially children in families of the "socially deficient" category should be afforded the means of tiding them over the period from school-life to life as working members of society.
11. From the pedagogic as well as from the practical point of view, every possible effort should be made to bring about collective house ownership among the socially defective, this being a valuable stimulus to the sense of social responsibility.
12. Now that Education is concerning itself more and more with the training of the individual, the youth should at an early stage be made acquainted with the elementary value of hygiene, good building and housing. These subjects might advantageously be embodied in the educational programme.

